

УДК: 808.068

*Кенешибекова Ажар Аскарровна,
К. Карасаев атындагы Бишкек Мамлекеттик Университети,
аспирант,
Кыргыз-Түрк «Манас» университети,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**С. РЫСБАЕВДИН ЖЕР-СУУ АТТАРЫН ТААНЫТУУЧУ УЛАМЫШТАРЫНЫН
ЖАНА Г. ДАЙЫОГЛУНУН САЯКАТ-БАЯНДАРЫНЫН БАЛДАРДЫН ДҮЙНӨ
ТААНЫМЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

*Кенешибекова Ажар Аскарровна,
Бишкекский Государственный Университет имени К. Карасаева,
аспирант,
Кыргызско-Турецкий университет «Манас»,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ВЛИЯНИЕ ЛЕГЕНД С. РЫСБАЕВА О ТОПОНИМАХ И ПУТЕВЫХ ЗАМЕТОК
Г. ДАЙЫОГЛУ НА ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ДЕТЕЙ**

*Keneshbekova Azhar Askarovna,
Bishkek State University named after K. Karasaev,
Postgraduate Student,
Kyrgyz-Turkish University «Manas»,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE IMPACT OF S. RYSBAEV'S LEGENDS ON TOPONYMS AND G. DAYYOGLU'S
TRAVEL NARRATIVES ON CHILDREN'S WORLDVIEW**

Аннотация: Бул макалада Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу Сулайман Рысбаев жана түрк балдар жазуучусу Гүлтен Дайыоглунун көркөм чыгарма аркылуу балдарга дүйнөнү географиялык жактан таанытуу, балдардын дүйнө таанымын кеңейтүү, балдардын билимин жогорулатуу, ой жүгүртүүсүн калыптандыруу максатында жараткан эмгектери изилденет. Бирок бул максатка жетүүнүн ыкмалары эки элдин жазуучуларында эки башка: Рысбаев жаш окурмандарга уламыштар аркылуу жер-суу аттарынын келип чыгышын, алардын баалуулугун, ыйыктыгын түшүндүрсө, Дайыоглу реалдуу фактыларга, эл аралык тажрыйбаларга таянып, балдарды глобалдык контекстте ойлоонууга үйрөтөт. Аталган жазуучулардын чыгармалары бири-бирин толуктап, бири өз мекенинин босогосунун ыйык экендигин үйрөтсө, экинчиси дүйнөгө эшик ачат. Ошондуктан, бул эки жазуучунун эмгектери

балдар адабиятында улуттук жана дүйнөлүк аң-сезимди калыптандыруунун параллелдүү жолдору катары каралышы абзел.

Аннотация: В данной статье исследуются произведения кыргызского народного писателя Сулаймана Рысбаева и турецкой детской писательницы Гюльтен Дайыоглу, созданные с целью познакомить детей с миром через географию, расширить их кругозор, повысить уровень знаний и развить мышление. Однако методы достижения этой цели у двух авторов различны: Рысбаев через национальные легенды объясняет происхождение топонимов, их ценность и священность, тогда как Дайыоглу опирается на реальные факты и международный опыт, обучая детей мыслить в глобальном контексте. Произведения этих авторов дополняют друг друга: один учит тому, что порог родины свят, другой открывает дверь в мир. Поэтому труды обоих писателей целесообразно рассматривать как параллельные пути формирования национального и мирового сознания в детской литературе.

Annotation: This article examines the works of Kyrgyz folk writer Sulayman Rysbaev and Turkish children's author Gülten Dayioğlu, created with the purpose of introducing children to the world through geography, broadening their worldview, enhancing knowledge, and developing thinking skills. However, the approaches of the two authors differ: Rysbaev explains the origin, value, and sacredness of place names through national legends, while Dayioğlu relies on real facts and international experiences to teach children to think within a global context.

The works of these authors complement each other: one teaches that the homeland's threshold is sacred, while the other opens a door to the world. Therefore, their works can be viewed as parallel paths in the formation of national and global consciousness in children's literature.

Түйүндүү сөздөр: балдар адабияты, жер-суу аттары тууралуу уламыштар, саякат-баяндары, дүйнө тааным, улуттук аң-сезим.

Ключевые слова: детская литература, легенды о топонимах, путевые заметки, мировоззрение, национальное сознание.

Key words: children's literature, legends about toponyms, travel narratives, worldview, national consciousness.

Киришүү. Балдардын дүйнө таанымы – бул айлана-чөйрөнү кабыл алуу, түшүнүү жана түшүндүрүү процессинде калыптануучу татаал психологиялык акыл-эс көрүнүшү. Баланын ой жүгүртүүсүнүн, тилдик өнүгүүсүнүн, аң-сезиминин жана баалуулуктар тутумунун пайдубалы дал ушул мезгилде түптөлөт. Ушундай маанилүү этапта балдар адабияты негизги тарбиялык, таанытуучу, билим берүү жана руханий миссияны аткарат.

Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу Сулайман Рысбаевдин жер-суу аттары тууралуу уламыштарын жана түрк балдар жазуучусу Гүлтен Дайыоглунун саякат-баяндарын жазуудагы негизги максаттары – көркөм чыгарма аркылуу балдарга дүйнөнү географиялык жактан таанытуу, балдардын дүйнө таанымын кеңейтүү, билимин жогорулатуу, ой жүгүртүүсүн калыптандыруу болуп саналат. Рысбаев жаш окурмандарга уламыштар аркылуу жер-суу аттарынын

келип чыгышын, алардын баалуулугун, ыйыктыгын түшүндүрсө, Дайыоглу реалдуу фактыларга, эл аралык тажрыйбаларына таянып, балдарды глобалдык контекстте ойлонууга үйрөтөт.

Бул теманын актуалдуулугу балдар адабиятында улуттук жана дүйнөлүк аң-сезимди калыптандыруу маселесинин маанилүүлүгү менен байланыштуу. Сулайман Рысбаев менен Гүлтен Дайыоглунун эмгектери бул максатка жетүүдө ар башка, бирок бири-бирин толуктаган ыкмаларды сунуштайт. Ошондуктан, алардын чыгармачылыгын салыштырмалуу изилдөө балдар адабиятынын өнүгүүсүнө жана балдардын ой жүгүртүүсүн калыптандырууга жаңы багыттарды ачып берүүдө өзгөчө мааниге ээ. Мындан тышкары, улуттук жана дүйнөлүк таанымдын тең салмактуу өнүгүшү балдардын келечектеги маданий, интеллектуалдык өсүшү үчүн фундамент түзөт. Дал

ошол фундамент көркөм адабият аркылуу түзүлөт.

«Ар кандай стилдеги жана тематикадагы текст балага чөйрөнү таанууга, көз карашын кеңейтүүгө, рухий дүйнөсүн байытууга, андан ары ойлонтуу аркылуу ой жүгүртүүсүн өстүрүүгө жана турмуштук көз караштарын калыптандырууга жетелейт. Ал үчүн бирде публицистикалык, бирде илимий-популярдуу, бирде таанытуучулук, бирде көркөм адабий стилдеги тексттер бирин-бири толуктап, жогоруда айткан багыттарда кызмат кылат. Бирок ошонун баарын өзүнө камтыган бир стилдеги чыгарма – бул, көркөм-адабий чыгарма болуп саналат» [1, 17].

Сулайман Рысбаев – жер-суу аттарын таанытуучу чыгармаларын жазууда топонимикага, б.а. жер-суу аттарынын келип чыгышына байланыштуу элдик уламыштарга өзгөчө көңүл бурган.

Уламыш, улама, аңыз – оозеки адабиятта кеңири тараган жанр. Бир топ белгилери тарабынан легендага өтө жакын турат, бирок айырмалануучу бөтөнчөлүгү бар, ал – тарыхый инсандар, тарыхый окуялар, көрүнүштөр тууралуу, жер-суу аттарынын келип чыгышы жөнүндө тарыхый баяндоого, чындыкка жакыныраак чечмелөөгө аракет кылынгандыгы жагынан легендага караганда фантазиядан бир топ четтейт [2].

«Саякат баяны» (seyahatname) – бул жазуучунун кыдырган, көргөн жерлерин көркөм тил менен сүрөттөп берген адабий жанр. Адатта мындай жазмаларда сүрөттөө ыкмасы колдонулат. Жазуучунун жеке пикири – бул жанрда абдан маанилүү фактор болуп эсептелет. Бул жанрдын түрк адабиятындагы эң белгилүү чыгармасы – Эвлия Челебинин *«Саякатнаме»* аттуу эмгеги. Саякат баянын жазууда окурмандын кызыгуусун арттыруу жана анда ошол жерлерди барып көрүүгө болгон каалоо жаратуу абдан маанилүү. Саякат баянын жазуу өзүнчө чеберчиликти талап кылат. Жазуучу кыдырган жерлердин кызыктуу өзгөчөлүктөрүн тез байкай билген зирек акылга жана кеңири маданий билимге ээ болушу керек [3].

Белгилүү бир жердин, шаардын, суунун кайсы тилде аталышынын, анын түпкү тегинин, эмне себептүү ошондой деп аталып калышынын, ал ат эмнени билдире тургандыгынын да чоң мааниси бар. Бир катар элдерде ошол жердин жаратылыш өзгөчөлүктөрүнө жараша ат берүү негизги орунду ээлесе, экинчи бир элдерде ошол жерди ким ээликтеп тургандыгына же алгачкы ирет ким ал жерде жашап, ким биринчи болуп отурукташкандыгына жараша ат коюу көбүрөөк колдонулат. Үчүнчү бир элдерде диний көз караштарга, табынып-сыйынууга байланыштуу тотемдик, символикалык ат берүү бөтөнчө күчтүү [4, 4].

Топонимдердин ар биринин өз тагдыры, тарыхы, чечмелей келсе сыры, укканга ыры бар. Үңүлө карап, этимологиясын издеп, сөздөн сөзгө өтүп, окуядан окуяга ооп, мезгилден мезгилге көчүп, сүрүштүрө келгенде далай нерсе көз алдына тартылат. Топонимдер классификацияланат, жалпы мыйзамченемдүүлүктөрү, окшоштуктары, лингвистикалык, тарыхый, маданий, географиялык, коомдук-саясий, а тургай геосаясий, укуктук, экономикалык, идеологиялык маанилери, себептери, өбөлгөлөрү, шарттары, таасирлери, натыйжалары бар [5].

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз Эл жазуучусу Сулайман Рысбаевдин уламыштары аркылуу жер-суу аттарынын тарыхый жана маданий маанисин түшүндүргөн чыгармаларын жана түрк балдар жазуучусу Гүлтен Дайыоглунун реалдуу фактыларга негизделген саякат-баян түрүндөгү эмгектерин салыштырмалуу изилдөө болуп саналат. Бул максатта эки элдин жазуучуларынын чыгармачылыгындагы ыкмаларынын өзгөчөлүктөрү, мазмундук багыты жана балдардын ой жүгүртүүсүнө тийгизген таасири терең талданат.

Изилдөөнүн методу. Бул изилдөөдө негизинен салыштырмалуу талдоо методу колдонулат. Бул ыкма аркылуу Сулайман Рысбаевдин жер-суу аттары тууралуу уламыштарынын жана Гүлтен Дайыоглунун саякат-баяндарынын жанрдык, мазмундук, тарбиялык, билим жана маалымат берүүчү багыты боюнча салыштырылат. Ошондой эле

контент талдоо ыкмасынын негизинде ар бир автордун чыгармаларындагы негизги идеялар, географиялык түшүнүктөрдү берүү ыкмалары жана балдардын дүйнө таанымын кеңейтүүгө кошкон салымы терең изилденет. Жазуучулардын чыгармаларынын түзүлүшү, көркөм тили алардын балдарга тийгизген таасири иликтенет.

Негизги мазмуну. Сулайман Рысбаевдин 2016-жылы «Бийиктик-плюс» басмаканасынан чыккан «Ала-Тоо уламыштары» аттуу 2-китебинде жергебиздин белгилүү жерлеринин, көлдөрүнүн аталыштары тууралуу уламыштар алфавиттик тартипте топтоштурулган. Мисалга алсак, «Ала-Тоонун аталышы жөнүндө», «Абшыр-Ата шаркыратмасы», «Алайдын уламышы», «Арстанбап», «Бурана», «Жети-Өгүз жөнүндө уламыш», «Сулайман тоосу», «Чаткал жөнүндө уламыш», ж.б.у.с. чыгармаларында ал аймактык аталыштардын (топонимдердин) чыгышын элдик оозеки чыгармачылык аркылуу түшүндүрүп берет. Бул уламыштар балдардын аң-сезимин, тилге жана жерге болгон кызыгуусун калыптандырууда чоң мааниге ээ.

Жазуучу ар бир жердин атын жөн гана айтып коюп тим болбостон, ал аттын артында турган тарыхый окуяны, элдин жашоо образын, тарыхый инсандарды же табият кубулуштарын баяндоо аркылуу жаш окурманды ойлонууга, анализдөөгө үйрөтөт. Мисалы, «Сары-Челек» деген жердин аталышы тууралуу жазылган уламышта табияттын өзгөчөлүгү, ошол аймактагы кооздуктар менен кошо, анын мурунку «Тоос Көл» атынын «тоскоол» сөзүнөн чыккандыгын изилдеп, жазган.

С. Рысбаевдин уламыш жазуудагы колдонгон тили жөнөкөй, бирок мазмуну терең. Бул өзгөчөлүк балдардын чыгарма окууга кызыгуусун арттырып, ошол эле учурда таанып-билүү жөндөмүн, элдик уламыштар аркылуу жер таануу көндүмүн калыптандырат.

Ал эми Гүлтен Дайыоглу – заманбап түрк балдар адабиятындагы «саякат-баяндары» жанрынын жандандыруучусу десек жаңылышпайбыз. Түрк балдар адабиятынын тарыхында XVII кылымдын 1611-1682-жылдарында жашап өткөн Эвлия Челеби – Осмон императорлугунун өкүм сүрүп турган мезгилинде, саякаттарынын негизинде 10 томдук китеп түрүндө «Seyahatname» аталышында саякат-баяндарын окурмандарына сунган.

Анын «Америкага сапар», «Кенияга сапар», «Египетке сапар», «Каф тоосуна сапар», «Кенгурулар өлкөсү – Австралияга сапар» ж.б. чыгармалары дүйнөнүн түрдүү өлкөлөрүнө жасаган реалдуу сапарларынын негизинде жазылган. Бул чыгармалар балдарга география, тарых, маданият, жаратылыш тууралуу так, илимий негизделген маалыматтарды берүү менен гана чектелбестен, алардын дүйнө таанымын кеңейтет, эл аралык маданий толеранттуулукка, табиятка жана коомго карата урмат-сый мамилени калыптандырат. Жазуучу балдарга түшүнүктүү тилди колдонуп, маалыматты визуалдык (сүрөттөр), сезимдик (саякат учурундагы таасирлер) жана акыл-эс (тарыхый фактылар, салыштыруулар) деңгээлдеринде берет. Бул – таанып-билүү, тилдик өнүгүү жана элестетүү жөндөмүн калыптандыруунун натыйжалуу ыкмасы.

*Г. Дайыоглу менен С.Рысбаевдин саякат-баяндары жана уламыштары
төмөндөгү критерийлер боюнча салыштырылды:*

1-таблица

Салыштыруу критерийи	Гүлтен Дайыоглу (Түркия)	Сулайман Рысбаев (Кыргызстан)
Жанр	Саякат-баян (реалдуу сапарлар негизинде)	Уламыш (мифтик, фольклордук негизде, эл оозунан жыйноо)
Максаттуу аудитория	Балдар жана өспүрүмдөр	Балдар жана өспүрүмдөр
Таасир этүү багыты	Глобалдык дүйнө тааным, маданий ар түрдүүлүк	Улуттук аң-сезим, мекенди таануу, мекенди сүйүү
Билим берүү мазмуну	География, тарых, биология, социология	География, тарых, маданий баалуулуктар
Маалымат берүү ыкмасы	Так маалымат, реалдуу окуя, сүрөттөө	Уламыш, көркөм образ, сүрөттөө (айрым жер-суу аттарын таанытууда так маалымат берилет)
Кызыгууну ойготуу ыкмасы	Саякаттын кызыгы, фактылар, сүрөттөр	Табышмактуу уламыштар, топонимикалык маалыматтар
Тил стили	Жөнөкөй, диалог формасында, түшүнүктүү	Образдуу, көркөм, метафоралуу
Көрүнүштөрдү берүү ыкмасы	Фото, сүрөт, реалдуу окуялар аркылуу	Элестетүү, мифология аркылуу
Тарбиялык багыт	Толеранттуулук, изилдөөчүлүк, тарыхый аң-сезим	Улуттук иденттүүлүк, руханий байлык

Негизи, балдар адабияты дегенде эле алгач жомок, тамсил, ыр, аңгеме, роман жана башка жанрлар элестелет. Ал эми Сулайман Рысбаев менен Гүлтен Дайыоглудан башка жер-суу аттарын таанытуучу уламыштарга жана «саякат-баяны» жанрына токтолгон жазуучулар өтө сейрек экендиги маалым

болду. Ошол себептен, бала көрө элек, уга элек, бала үчүн өзгөчө, табышмактуу жерлерди ушул «саякат-баяны» жана уламыштар аркылуу жеткирүү абзел.

Төмөндө Г. Дайыоглунун жана С. Рысбаевдин изилдөөгө алынган чыгармалары тизмеленди:

Г. Дайыоглунун саякат-баяндары

2-таблица

Чыгарманын аталышы (кыскача аталышы)	Басмаканын аты	Жылы	Китеп бетинин саны
‘Kaf dağına yolculuk’ (KAF) <i>«Каф тоосуна сапар»</i>	Altın Kitaplar	2017	171
‘Okyanuslar Ötesine Yolculuk’ (OÖY) <i>«Океандардын ары жагына сапар»</i>	Yapı Kredi Yayınları	2018	111

‘Bambaşka Bir Dünya Amerika’ya Yolculuk’ (BBDAY) « <i>Башка бир дүйнө - Америкага сапар</i> »	Altın Kitaplar	2016	107
‘Efsaneler Ülkesi Çin’e Yolculuk’ (EÜÇY) « <i>Уламыштар өлкөсү – Кытайга сапар</i> »	Altın Kitaplar	2017	93
‘Kangurular Ülkesi Avustralya’ya Yolculuk’ (KÜAY) « <i>Кенгурулар өлкөсү – Австралияга сапар</i> »	Altın Kitaplar	2010	60
‘Kenya’ya Yolculuk’ (KY) « <i>Кенияга сапар</i> »	Yapı Kredi Yayınları	2018	60
‘Mısır’a Yolculuk’ (MY) « <i>Египетке сапар</i> »	Yapı Kredi Yayınları	2015	67
‘Meksika’ya Yolculuk’ (MEY) « <i>Мексикага сапар</i> »	Yapı Kredi Yayınları	2017	148

С. Рысбаевдин жер-суу аттарын таанытуучу уламыштары

3-таблица

Чыгарманын аталышы (кыскача аталышы)	Басмаканын аты	Жылы
Ала-Тоонун аталышы жөнүндө	Бийиктик-плюс	2016
Абшыр-Ата шаркыратмасы тууралуу уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Айдаркен айылы тууралуу уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Арстанбап тууралуу уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Ат-Башы тууралуу уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Бурана тууралуу уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Жалгыз-Өрүк айылынын аталышы	Бийиктик-плюс	2016
Жалал-Абаддагы «Кыз-Булак»	Бийиктик-плюс	2016
Жети-Өгүз тууралуу уламыш (3 вариант)	Бийиктик-плюс	2016
Зардалынын аталышы жөнүндө	Бийиктик-плюс	2016
Кочкордун аталышы жөнүндө	Бийиктик-плюс	2016
Бишкек, Нарын, Токмок ж.б. шаарларынын аталышы	Бийиктик-плюс	2016
Сулайман-Тоо жөнүндө уламыш	Бийиктик-плюс	2016
Сары-Челек көлү тууралуу	Бийиктик-плюс	2016
Соң-Көл уламышы	Бийиктик-плюс	2016
Соң-Көлдөгү Манастын ат мамысы тууралуу	Бийиктик-плюс	2016
Талас шаарынын «Талаш» экендиги тууралуу	Бийиктик-плюс	2016
Ысык-Көл тууралуу уламыштар	Бийиктик-плюс	2016

Изилдөөчүлөр тарабынан «Үч муундун жазуучусу» аталган Гүлтен Дайыоглунун балдар адабиятына ыктап калуусунун себеби мындайча түшүндүрүлөт: «Мунун көп себеби бар, маанилүүсүн мындайча айта алабыз, мен бала чагымда дубалда илинип турган куран китебинен башка, моокум кана окуй турган китеп таба алган эмесмин. Кийин

өзүм эне болуп, андан соң мугалимдик кесипти аркалаганымда ошол сыяктуу эле көйгөйлөргө туш болдум. Котормолордон сырткары, балдарыма, окуучуларыма китеп окууга болгон сүйүүнү ойгото ала турган, китеп окуу адатын эмдей турган, балага эстетикалык рахат тартуулоочу китеп таба албай кыйналдым. Котормо китептери

болсо, окурмандардын дароо түшүнүп, окуп кете турган китептерден эмес эле. Котормолордун тили оор, баяндоо ыкмасы кем болоор эле. Ушул сыяктуу көйгөйлөрдөн улам өз балама, окуучуларыма өзүм жараткан кыска аңгемелерди айтып бере баштадым. Ал жаш окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынып, кийинчерээк кагаз бетине түшүрүлдү. 1963-жылы алгачкы жолу басылып чыккан китебимден соң балдарга арнап, чыгарма жазуудан баш тарта алган жокмун.

«Саякат-баяны» балдар адабиятында ушунчалык маанилүү. Мен дүйнөнүн дээрлик 2/3син кыдырдым. Бирок мен, мага таасир калтырган гана өлкөлөр, жерлер тууралуу жаздым», – дейт Гүлтен Дайыоглу [6, 4].

Жогоруда аталган өлкөлөрдө болгон сапарларында жазуучу сапардын алгачкы күнүнөн баштап, акыркы күнүнө чейин окурман менен бөлүшүп, окуяларды кемчиликсиз, унутта калтырбастан баяндоо үчүн сөзсүз түрдө диктофон жана фотоаппаратын колунан түшүргөн эмес.

Талкуу. Гүлтен Дайыоглу менен Сулайман Рысбаевдин окшош тараптарын белгилей кетсек, алар өтө кылдат жазуучулар. Г. Дайыоглу саякатка чыгаардан мурда бара турган жерин учкай изилдеп, окуганы менен көргөнүн айкалыштырып, толук кандуу маалыматты жаш окурманга сунат. Автор саякаттаган өлкөнүн климатын, жаныбарлар дүйнөсүн, өсүмдүктөр дүйнөсүн, билим берүү тармагын, маданиятын ж.б. бардыгын тең карайт, ошол эле учурда майдалап, окурманды тажатпайт, өлкөнүн өзгөчөлүктөрүн жазууга белсенет.

Гүлтен Дайыоглу Кения өлкөсүнүн климаты тууралуу мындайча жазат: «Бул өлкөдө эки эле мезгил бар. Биринчиси жамгырлуу күз мезгили», экинчиси кургакчылык жай мезгили. Жамгырлуу күз мезгилинде жер-жерлерди сел каптайт, кургакчылык маалында болсо, жер кыртышы жарылып-жарылып кетет. Көлдөр, суулар гана эмес, дарыялар соолуп, аймак чөлгө айланат». «Башка бир дүйнө – Америкага сапар» аттуу чыгармасында болсо, «суулук менен өңү сурдун», «байлык менен

кедейчиликтин», «теңдик менен теңсиздиктин», «ачарчылык менен токчулуктун» карама-каршы келген дүйнөсүнө жетелейт. Ал эми «Египетке сапар» жана «Мексикага сапар» аттуу чыгармаларын окуган адам байыркы цивилизацияларга жана өткөн күнгө көз чаптырат [7].

С. Рысбаевдин жогоруда берилгендей уламыштарында жазылган жерлердин көпчүлүгү автордун абдан жакшы тааныган жерлери болуп саналат. Айрым уламыштарды ошол жердин тургунун оозунан укса, кээ бирлерин эл оозунан жыйнап, так маалымат менен көркөмдүктү ашташтырып, уламыштарды жогорку деңгээлде жазган.

Токмок шаары.

Деги эле, Чүй өрөөнүндөгү чоң-чоң айылдардын аталыштары кыргыздар күндөлүк турмушунда көп колдонгон буюмдарынын аттарын эске салбай койбойт. Айталы, чыгышынан Токмок, андан бери Бишкек, андан өткөндө Сокулук жана батышында Кара-Балта.

Бул эмнеге байланыштуу болду экен?

Бир айтымда, бир уста адам ушул аталган буюмдарды жасап, базарга сатчу имиш. Кайсы айылдын базарында эмне сатыларын эл билип, «Балта саткан айыл», «Соку саткан айыл», «Бишкек саткан айыл» жана да «Токмок саткан айыл» деп жүрүп, ар бир айыл ошол буюмдардын атынан улам ушинтип аталып калган имиш – деген сөздөр да эл ичинде айтылып келет [8, 266-б.].

Натыйжалар. Изилдөөнүн жүрүшүндө С. Рысбаевдин жер-суу аттарын таанытуучу уламыштарынын жана Г. Дайыоглунун саякат-баяндарынын балдардын дүйнө таанымына таасир берүүчү критерийлер аныкталды:

1. С. Рысбаевдин «Ала-Тоо уламыштары» аттуу эмгегинин экинчи бөлүгүндө Кыргызстандын географиялык объектилерине байланыштуу уламыштар терең изилденип, тематикалык жана мейкиндиктик жактан классификацияланган. Аталган бөлүктө жети жүздөн ашуун уламыштын ичинен өзгөчө мааниге ээ болгон жер-суу аттарынын пайда болушу тууралуу мифологиялык түшүнүктөргө кеңири көңүл

бурулган. Изилдөөчү өлкө аймагындагы 17 шаар, 35 кыштак, 5 административдик район, 20 тоо, 7 көл, 15 булак, 2 дарыя, 3 үңкүр, ошондой эле ар кыл таштар, мазарлар, күмбөздөр, сепилдер жана капчыгайлар сыяктуу географиялык жана тарыхый объектилерге байланыштуу уламыштарды камтып, аларды фольклордук-этнографиялык жана тарыхый-маданий өңүттө талдоого алган. Айрыкча Ысык-Көл, Сулайман-Тоо, Жети-Өгүз сыяктуу белгилүү жерлерге байланыштуу уламыштар бир нече вариантта берилип, бул көрүнүш кыргыз элинин фольклордук салтында варианттык байлыктын сакталып калуусун тастыктап турат.

2. Г. Дайыоглу 5 материкте иш жүзүнө ашырган саякаттарынын жыйынтыгында түркүн түстүү жаныбарлар дүйнөсүн көргөн жана аларды саякат-баяндарында жазган. Өзгөчө жаныбарларга эң бай өлкө – Кенияны баяндап жатып, балдарды 30га жакын жаныбар менен тааныштырган.

Дайыоглу аты аталган өлкөлөрдүн тамакаш маданиятына да өзгөчө көңүл бөлөт: *«Бул жер Кения мамлекетинин белгилүү рестораны экен. Ресторандын чок ортосунда төөдөй очок бар. Бардык эттер ушул очокто бышырылат. Бул ресторанда крокодил, газель, антилопа, жираф эти сыяктуу түрлүү жаныбардын эти бар. Бул жапайы жаныбарлар токойдон өлтүрүлүп, алынып келинбейт. Алар атайын чарбачылыктарда багылат. Мен болсо, бул өзгөчө даамдарды татып көргөнгө ашыгып жаттым. Крокодилдин эти тооктун этине окшош. Газель жана жирафтын эти койдун этине окшош. Ал эми антилопанын эти кудум уйдун даамын берет».*

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын Эл жазуучусу Сулайман Рысбаев жер-суу аттары тууралуу уламыштары жана Гүлтен Дайыоглу саякат-баяндары аркылуу чет жана өз өлкөлөрүнүн көзгө көрүнгөн өзгөчөлүктөрүн баса белгилеп, жаратылыштын кооздугун, географиялык, социалдык-экономикалык абалын жана маданий баалуулуктарын чагылдырып, жаш окурмандарга сунгандыктарына күбө болдук.

Бул изилдөөдө Сулайман Рысбаевдин жер-суу аттары тууралуу уламыштары менен Гүлтен Дайыоглунун саякат-баяндарын салыштырмалуу талдоо аркылуу алардын чыгармачылыгындагы ыкмалардын айырмачылыгы жана окшоштугу аныкталды. О.э. изилдөөгө алынган чыгармалардын балдардын дүйнө таанымын кеңейтүүгө жана ой жүгүртүү жөндөмүн өнүктүрүүгө тийгизген таасири иликтенди. Натыйжада, улуттук жана дүйнөлүк аң-сезимди калыптандырууда эки жазуучунун эмгектери бири-бирин толуктаган маанилүү каражаттар экендиги далилденди.

Адабияттар:

1. Рысбаев С. Баланын окурмандык ишмердүүлүгүн калыптандыруудагы «Китепкөй баланын модели» тууралуу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – №1 (59). – С. 17-24.
2. [Электронный ресурс] Википедия <https://ky.wikipedia.org/>
3. [Электронный ресурс] ‘Özgür Ansiklopedi’ <https://tr.wikipedia.org/>
4. Исаев Д. Жер-суу аттарынын сыры. – Мектеп, 1977. – 92-б.
5. Кулматов А. Жер-суу аттары эл тагдырын баяндайт. – 13.01.2023 <https://kutbilim.kg/news/inner/zher-suu-attary-el-tagdyryn-bayandayt/>
6. Tekşan, K., Akkaya, S.E. ve Çinpolat, E. Gülten Dayioğlu’nun gezi kitapları üzerine bir değerlendirme // Ana Dili Eğitimi Dergisi. – 2019. – 7 (2), – 383 s.
7. Dayioğlu G. Kenya’ya Yolculuk. – İstanbul: ‘Yapı Kredi’ Yayınevi. – 2018.
8. Рысбаев С., Ала-Тоо уламыштары. – 2-китеп. – Б.: 2016. – 279 бет.
9. Dayioğlu G. Bambaşka Bir Ülke Amerika’ya Yolculuk. – İstanbul: ‘Altın Kitaplar’ Yayınevi. -2016.
10. Dayioğlu G. Mısır’a Yolculuk. – İstanbul: ‘Yapı Kredi’ Yayınevi. – 2015.
11. Dayioğlu G. Kafkağı’nın Ardına Yolculuk. – İstanbul: ‘Altın Kitaplar’ Yayınevi. –2017.

12. Dayıoğlu, G. Mısır'a Yolculuk. İstanbul: 'Yapı Kredi' Yayınevi. – 2015.
13. Dayıoğlu, G. Efsaneler Ülkesi Çin'e Yolculuk. İstanbul: 'Altın Kitaplar' Yayınevi. – 2017.
14. Dayıoğlu, G. Meksika'ya Yolculuk. İstanbul: 'Yapı Kredi' Yayınevi. – 2017.

Рецензиялаган:

*Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор*